

УДК 94(477)-054.72(=161.2)

Винниченко І.І.

УКРАЇНЦІ В ДЕРЖАВАХ КОЛИШНЬОГО ССРСР: ДО ПИТАННЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Здійснено спробу охарактеризувати умови, які впливають на умови самоідентифікації українців, що мешкають на території держав колишнього ССРСР.

Attempt to characterise the conditions influencing self-identification of Ukrainians, the post-Soviet countries living in territory is carried out.

Нині типологія закордонного українства ґрунтується на географічному принципі: східня українська діаспора – держави, що виникли на пострадянському просторі (Російська Федерація, Казахстан, Молдова, Білорусь, країни Середньої Азії, Закавказзя, Балтії); західня українська діаспора – решта країн.

Термінами-синонімами (попри певну наукову некоректність) “українська діаспора”, “закордонне українство”, “закордонні українці”, “українці зарубіжжя” й нині визначають всю українську людність поза межами України: як корінне населення (автохтонів, аборигенів), що проживають у сусідніх державах на землях, віддавна населюваних ними (етнічних), так і тих, що живуть у цих та інших державах розпорошено або ж локально по всій їхній території. Проблеми, ситуації та перспективи – правові, політичні, культурні, психологічні – тих і тих українців у межах однієї країни (наприклад, Білорусі, Росії, Молдови) схожі між собою. При цьому вони становлять у цій країні одну спільноту інтересів та етнокультурного самовизначення. У межах політичних кордонів цих держав вони є меншістю і, незалежно від місця проживання, мають у ряді країн єдиний політико-правовий статус як національна меншина.

Склалася також певна спільність вартостей, внутрішньої солідарності та інтересів, зокрема спільність поглядів усіх зарубіжних українців на роль і долю України. Понад те, саме моральний зв'язок з Україною дає відчуття певної єдності та спільності всім українським громадам, що реалізується у встановленні й розвиткові багатьох зв'язків між ними: культурних, релігійних, професійних, економічних тощо.

Як історико-географічне та соціокультурне явище українці на теренах пострадянських держав й до сьогодні не стали об'єктом спеціального комплексного дослідження. Вивчались лише деякі аспекти цієї теми, до того ж далеко не завжди на належному науковому рівні. Відповідні праці вітчизняних географів мають, здебільшого, заідеологізований, конфронтаційний та поверховий характер. Аналогічні вади, тільки зумовлені іншими спонукальними мотивами, притаманні й переважній більшості робіт авторів із західної діаспори. Водночас ряд досліджень, здійснених представниками академічного світу закордонного українства, в яких висвітлюються окремі питання “східнодіаспорного” українства, мають безперечний науковий інтерес.

Українці в країнах колишнього СРСР перейшли на становище зарубіжних практично неорганізованими. Це зумовило великі труднощі не тільки для їхньої етнічної самоідентифікації, а й для взаємодії з Україною. Адже забезпечення потреб та інтересів діаспори, а також її ефективна взаємодія з країною походження можуть бути забезпечені лише на груповому рівні, тобто, коли громадські організації діаспори співпрацюють із відповідними громадськими чи державними організаціями і установами України.

Якщо проблема західної української діаспори полягає в збереженні етнічної ідентичності, то східної – передовсім у відродженні такої ідентичності.

Але відмінності між західною та східною українською діаспорою полягають не лише в наявності чи браку достатньо активних власних етнічних організацій, а й у характері та цілях їхньої діяльності. Так, органічною складовою західної діаспори є українські політичні емігранти

зі своїми специфічними організаційними структурами, які часто-густо визначали й спрямовували громадську активність української етнічної групи в країнах поселення. У підсумку така активність західної діаспори далеко “переросла” цілі звичайного етнокультурного самозбереження й зумовлювалася та надихалася цілями переважно національно-політичного характеру. Цілком закономірно, що моменти національно-політичного порядку нерідко домінують і в нинішніх підходах західної української діаспори до її взаємодії з Україною. Загалом, із огляду на характер завдань та цілі громадської активності, західну діаспору слід визначати як не лише етнокультурну, а й національно-політичну, тоді як у східної й до сьогодні домінує суто етнокультурний характер. І найближчим часом ситуація навряд чи кардинально зміниться.

Дослідники зазначають, що етнічна самосвідомість діаспори великою мірою зумовлюється тим, що діаспора перебуває за межами розселення основної маси членів етносу й існує у вигляді більших або менших етноареальних чи етнодисперсних вкраплень в іноетнічному середовищі. Оскільки така діаспорна група зазвичай менша за чисельністю проти етносу, на території якого вона проживає, її місце в етнічній структурі населення тієї чи іншої країни точніше визначається поняттям “етнічна (національна) меншина”.

Українці на теренах пострадянських держав й донині у переважній своїй більшості (стосується це, головно, найчисельнішої української спільноти в Російській Федерації, а також у середньоазійських державах – Туркменістані, Таджикистані, Киргизстані та Узбекистані), через, передовсім, слабку структурованість, домінування психологічного синдрому “постсовковості” та відсутність належного задоволення своїх національно-культурних, освітніх, інформаційних та інших запитів потребують допомоги як з боку Української держави, так і міжнародних організацій, які опікуються захистом прав осіб, що належать до національних меншин – Бюро демократичних інституцій та прав людини (БДІПЛ), Управління Верховного Комісара ОБСЄ з національних меншин, Підкомісії ООН із запобігання дискримінації та захисту меншин. Саме тому потрібним є дослідження сучасного стану самоорганізації українського етнокомпоненту в пострадянських державах, аналіз етнічної самоідентифікації закордонних українців та національної політики країн їхнього оселення, прогноз розвитку українського етнокомпоненту та його взаємодії як з країнами проживання, так і з історичною батьківщиною, які передбачають отримання об’єктивних висновків та рекомендацій.

У східній діаспорі не можна не помітити особливостей становища українських громад у країнах Балтії, де завдяки меншому періоду панування тоталітарної системи виявилися більш розвиненими елементи громадянського суспільства. Певні відмінності є й у становищі українських етнічних груп країн Закавказзя, Центральної (Середньої) Азії й Казахстану.

Умовність будь-яких статистичних даних про чисельність українців та про їхнє розселення в сучасному світі є, на жаль, dokonаним фактом.

Пояснюється це тим, що не в усіх країнах враховується етнічне походження населення. А там, де це робиться, національна належність часто фіксується за країною виходу іммігранта. Слід брати під увагу й те, що донедавна українці в республіках колишнього ССРСР не мали змоги вільно самоідентифікуватися. Негативне ставлення влади до проявів національної (етнічної) самосвідомості та до прагнення зберегти свою національну культуру, що виявлялося в бракові умов для національно-культурного розвитку, у прихованій або й відкритій їх дискримінації, спричинили ситуацію приховування українцями своєї національності. Сучасні дослідження засвідчують, що усвідомлення людиною своєї належності до певного етносу формується ще в дитячі роки й у дорослому віці, навіть в іноетнічному оточенні, зазвичай не змінюється. А тому “зникнення” за даними урядової статистики фактично упродовж життя одного покоління в колишньому ССРСР (як і в деяких країнах Східної Європи) кількох мільйонів українців можна пояснити лише застосуванням щодо них дискримінаційних заходів (з етноцидом включно), що спричинило появу стійкого “етнічного жаху” [1, с. 21].

У деяких державах, що постали на теренах СРСР, політико-правовий статус українців як національної меншини закріплено законодавчо. Це забезпечує певну державну підтримку зусиль місцевих українських громад щодо збереження своєї самобутності, отримання освіти та інформації рідною мовою тощо. В інших же країнах забезпечення національно-культурних потреб є справою самих етнічних груп, їхнього бажання, волі й організаційних зусиль.

Переважна частина інформаційних зв'язків обслуговується мовою нації країни оселення через її систему національної освіти, її літературу та періодичну пресу, її спільні для всієї нації й не орієнтовані спеціально на цю діаспору електронні мас-медії тощо.

Діаспорні групи зазвичай укорінені в соціально-економічні, культурні та соціально-політичні параметри народів, серед яких вони проживають. Необхідною умовою такої інтеграції й подальшого існування діаспори як життєздатної спільноти є культурна адаптація та акультурація її членів – засвоєння мови, культури, норм і стереотипів поведінки відповідного середовища. Водночас цей процес несе й певну загрозу для існування етнічної групи саме як діаспори. Нерідко частина її представників у другому-третьому поколіннях, тобто, діти або онуки першопоселенців, повністю розчиняється серед основного етносу держави – асимілюється.

Дуже важливим, проте не єдиним і не вирішальним чинником, що об'єднує та консолідує зарубіжних українців, є мова. Нинішня діаспора – це переважно друге, третє, четверте покоління колишніх українських емігрантів. Вона глибоко вкорінена в соціальне, культурне й економічне життя країн оселення, і цілком природно, що її представники спілкуються мовою, котра виконує функції державної (офіційної, загальноживаної) в певній країні. Статистика свідчить, що чисельність тих, хто володіє українською мовою, у середовищі діаспори неухильно зменшується.

Глибока інтегрованість, вкоріненість етнічної діаспори в усі сфери життя країни проживання, засвоєння її членами духовних цінностей і стандартів місцевої спільноти зумовлюють той факт, що навіть тривале збереження в новому середовищі етнічної самобутності зазвичай не переростає в прагнення пов'язати свою долю з державою свого етносу, переселитися до неї.

Сутність закордонного українства як психологічного феномену до певної міри виявляється зі з'ясування того, чим вона не є. Діаспора не є еміграцією, хоча з неї починається. Завдання економічної еміграції — інтеграція. Політичних же емігрантів (у випадку з країнами колишнього СРСР — депортовані, заслані та вислані, або ж ті, хто “ховався” на їхній території від переслідувань у підрадянській Україні) не приваблює інтеграція в місцеве суспільство. Вони живуть для країни, яку мусили залишити. Перебування в чужій країні вони вважають тимчасовою необхідністю й тому намагаються зберегти себе та своїх дітей у повному духовному зв'язку з історичною батьківщиною. Довгі роки вони можуть чекати сприятливих умов для повернення на батьківщину, поступово “занурюючись” у життя країни оселення. Проте, коли можливість повернутися так і не з'являється, скоріше чи пізніше життя емігрантів (як емігрантів) вичерпується. Вони постають перед необхідністю вибору одного з двох шляхів — асиміляції чи діаспори.

Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К.:Видавничий дім “Альтернативи”,1999. – 352 с.